

Анотація

Ємчук Л. В. Поняття та засади офіційного тлумачення прав і свобод людини та громадянина. – Стаття.

У статті досліджено особливості офіційного тлумачення прав і свобод людини та громадянина. Доводиться, що офіційне тлумачення прав і свобод людини та громадянина поряд з іншими засадами, властивими офіційному тлумаченню в цілому, ґрунтуються на принципах автономності, еволюційності й недопущенні обмежувального тлумачення. Ці принципи дозволяють: а) захистити конституційно-правовий статус особи від нівелювання законодавцем шляхом конкретизації цих прав законами й підзаконними актами з фактичним звуженням змісту й обсягу відповідних прав; б) пристосувати конституційно-правовому статусу особи до нових потреб без зміни його формального закріплення в Конституції України; в) забезпечити зміст прав людини від несправедливих обмежень.

Ключові слова: офіційне тлумачення, права, свободи й обов'язки людини та громадянина.

Аннотация

Ємчук Л. В. Понятие и принципы официального толкования прав и свобод человека и гражданина. – Статья.

В статье исследованы особенности официального толкования прав и свобод человека и гражданина. Доказывается, что официальное толкование прав и свобод человека и гражданина наряду с другими принципами, присущими официальному толкованию в целом, основывается на принципах автономии, эволюционности и недопущении ограничительного толкования. Эти принципы позволяют: а) защитить конституционно-правовой статус лица от нивелирования законодателем путем конкретизации этих прав законами и подзаконными актами с фактическим сужением содержания и объема соответствующих прав; б) подстраиваться конституционно-правовому статусу лица под новые нужды без изменения его формального закрепления в Конституции Украины; в) обезопасить содержание прав человека от несправедливых ограничений.

Ключевые слова: официальное толкование, права, свободы и обязанности человека и гражданина.

Summary

Yemchuk L. V. The concept and principles of the official interpretation of the rights and freedoms of man and citizen. – Article.

This article explores the features of the official interpretation of rights and freedoms of man and citizen. It is proved that an official interpretation of the rights and freedoms of man and citizen, along with other principles inherent in official interpretation generally, is based on the principles of autonomy, broad interpretation and evolutive approach. These principles allow: a) to protect the constitutional and legal status of persons from being leveled by legislator; b) adapt constitutional and legal status of a person under the new requirements without changing its formal look in the Constitution; c) to secure this rights from being narrowed.

Key words: official interpretation, rights, freedoms and duties of man and citizen.

УДК 340.12:342.4(477)

М. І. Салей

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗМІСТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституційна аксіологія в сучасній Україні тільки починає свій розвиток як самостійний науковий напрям у системі конституційно-правової науки. Предметом вивчення конституційної аксіології є конституційні цінності. Дослідження категорії конституційні цінності в сучасних умовах конституційних перетворень набувають особливої актуальності й практичної значущості. Категорія конституційні цінності розглядається в конституції та відображається в законодавстві, оскільки йдеться про конституційну, а не про правову цінність. У доктрині консти-

туційного права України зазначена категорія не отримала належного обґрунтування та дослідження.

Для розгляду аксіологічного виміру змісту конституції слід зупинитися на визначенні, що є змістом основного закону. А.Р. Крусян зазначає, що в юридичній літературі під змістом основного закону традиційно розуміють сукупність конституційних норм, інститутів і принципів, що регулюють суспільні відносини, які визначають організацію державної влади, взаємовідносини цієї влади, суспільства, різних колективів та індивідів [1, с. 112]. При цьому розрізняють два види змісту Основного Закону: соціальний (суспільний) зміст конституції, тобто предмет конституційно-правового регулювання, і правовий (юридичний) зміст, коли за основу беруться норми, з яких складається конституція (норми, інститути тощо).

Аксіологічний «вимір» конституції дуже вагомий, оскільки конституційний текст має багатоманітну кількість аксіологічних конструкцій. Сучасне конституційне право оперує такими категоріями, як цілі, цінності, пріоритети, які мають у первісному значенні не правовий, а філософський або соціологічний зміст [2, с. 41]. Водночас використання цих категорій у конституційно-правовому аспекті викликає необхідність визначення саме їх правового змісту.

Слід погодитися з думкою А.Р. Крусян, що конституційні цінності – це гуманістичні, демократично-правові, універсальні орієнтири (цілі та настановлення), що мають формалізоване відображення в конституції держави, виявляються в конституційно-оціночній, інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юстиції та визначально впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок та публічно-владну практику [3, с. 4].

На думку М.В. Савчина, конституційні цінності зумовлюють зміст конституційних принципів і норм. Конституційні цінності визначають моделі офіційного вираження норм (джерел конституційного права), зміст конституційних інститутів [4, с. 4].

Як зазначає Г.Г. Арутюнян, основні аксіологічні характеристики конституції, як правило, насамперед відображаються в передмові Основного Закону, переважно у формі норм-цілей. Вони знаходять своє подальше систематизоване відображення в конституційних нормах-принципах, а також у нормах та положеннях, які регулюють основоположні правовідношення [5]. З огляду на зазначене Ю.В. Баулін визначає, що конституційні цінності можна згрупувати в перекладі на їх нормативне вираження в три групи: 1) норми-цілі, що відображені в Преамбулі й у першому розділі конституції (це експліцитні принципи, на які в той чи іншій мірі повинна орієнтуватися держава); 2) норми-принципи, які знаходяться, як правило, у першому та другому розділах конституції (їм повинні підпорядковуватися органи законодавчої та виконавчої влади, які можуть і повинні захищатися та застосовуватися судом), з яких можуть впливати суб'єктивні права й обов'язки); 3) норми, які регулюють основні суспільні відносини (ці норми знаходяться в різних розділах конституції, але застосовуються завжди у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємодоповненні. Ці три групи норм не тільки писані, але й виведені конституційною практикою [6, с. 218]. На нашу думку, основні аксіологічні характеристики конституції знайшли своє пряме закріплення в Преамбулі Конституції України (Розділ I «Загальні засади», Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини

і громадянина») та уточнюються в наступних розділах Конституції України. Головні з них розглядаються нижче.

Передусім слід виділити цінності, які атрибутивно пов'язанні з текстом Конституції України, тобто ті, на які в ній вказується як на цінності або найвищі цінності. Початкове та безпосереднє значення для дослідження конституційних цінностей має ч. 1 ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це положення Конституції України визначає більш широке коло конституційних цінностей щодо людини, зокрема в ч. 2 ст. 3 Конституції України, зазначається, що утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

З тексту Конституції випливає, що людина (її інтереси) у ціннісному аспекті має верховенство над іншими суб'єктами права (громадськими об'єднаннями, включаючи партії, господарськими та іншими організаціями, державою як частиною суспільства). Цей підхід підтверджується висловленням Н.А. Бердяєва, який зазначив, що «людина є більша цінність, ніж суспільство, нація, держава, а особистість не може бути частиною суспільства, тому що вона не може бути частиною чого-небудь, вона може бути в суспільстві чим-небудь» [7, с. 306–307]. Закріплення в конституції вищою цінністю людину – аксіологічна констатація того, що людина – це абсолютна соціальна цінність, самоцінність, і поза людини сама постановка питання про цінності втрачає сенс. Усі інші конституційні цінності мають залежний характер від найвищої конституційної цінності. Без людини немає суспільства, держави, інших явищ сучасного життя.

Слід також враховувати особливу значущість тієї частини конституційного тексту, що називають преамбулою, яка виконує особливу філософсько-правову роль (саме тут містяться філософські, етичні та правові цінності). В.І. Крус наголошує, що в преамбулі затверджені цінності, без композиційно-цілісного сприйняття яких неможливо з'ясувати зміст і ціннісне значення основного конституційного ладу, прав і свобод людини та громадянина, інших життєвих благ, які згадані в конституції [8, с. 9]. У преамбулі названі незмінні цінності українського народу – громадян України всіх національностей: а) моральні (Конституція України приймалася з усвідомленням відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями); б) загально-соціальні (Конституція України приймалася з піклуванням про зміцнення громадянської злагоди на землі України); в) цінності демократії (Конституція України прийнята від імені народу, є вираженням його суверенної волі; її прийнято з прагненням розвивати та зміцнювати демократичну державу); г) державно-правові та історичні (Конституцію України прийнято на основі багатовікової історії українського державотворення та на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення та з метою розвитку й зміцнення правової держави); г) гуманістичні та цінності добробуту (Конституцію України прийнято з турботою про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя та з прагненням розвивати й зміцнювати соціальну державу) [9, с. 121]. Як слушно зазначають науковці, ці положення преамбули в концентрованому вигляді виражають вихідні політико-правові ідеї, які пронизують увесь зміст Конституції України [10, с. 8]. Тобто ці цінності отримують свій розвиток та конкретизацію в інших конституційних положеннях, а також виступають засобом інтеграції всіх її елементів, створюють нор-

мативну основу трансформації соціальних цінностей у юридичні конструкції конституційного тексту, який відтворює цінності конституціоналізму.

Аксіологічна логіка притаманна й змісту розділів Конституції України. При цьому найбільшою «ціннісною насиченістю» володіють конституційні норми-принципи, які зосереджені в першому та другому розділах Конституції України.

Конституційні цінності тісно переплітаються з основами конституційного ладу. Положення першого розділу Конституції України, які формують основи конституційного ладу, є визначальними щодо всіх інших конституційних цінностей і займають головне місце в ієрархії конституційних цінностей.

Аналізуючи текст Конституції України можна виділити такі цінності конституційного ладу: основи державності й міжнародний статус держави (ст. ст. 1, 9, 17, 18), цілісність і недоторканність території, унітаризм (ст. 2), права й свободи людини та громадянина (ст. 3), народовладдя (ст. ст. 5, 69–74), розподіл влади (ст. 6), місцеве самоврядування (ст. 7), верховенство права, дія та верховенство Конституції України (ст. ст. 8, 19, 154–159), вживання державної мови та мов національних меншин (ст. ст. 10), толерантні міжнаціональні відношення та національна політика (ст. ст. 11, 12), власність і природні ресурси (ст. ст. 13, 14), ідеологічна багатоманітність (ст. 15), екологічна рівновага (ст. 16), державна символіка (ст. 20). Система цих цінностей відображає зміст державного ладу.

Зауважимо, що конституційні цінності, які зазначені в розділі I «Загальні засади» як основи конституційного ладу, отримують своє відображення в наступних розділах Конституції України (наприклад, місцеве самоврядування, проголошене в ст. 7, отримує свій розвиток у розділі XI «Місцеве самоврядування»).

Особливої значущості в аксіологічному (ціннісному) сприйнятті чинної Конституції України відіграє Розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Саме в цьому розділі визначено низку прав і свобод людини та громадянина, гарантій їх забезпечення й захисту, а також обов'язків, які реалізуються в різних сферах суспільного життя, а саме: свобода людини (ст. 21, 23); рівноправ'я (частини 1, 2 ст. 24, ч. 3 ст. 24, ч. 2 ст. 38, ст. 38, ч. 2 ст. 43, ч. 1 ст. 51, ч. 1 ст. 52, ст. 71); невідчужуваність та непорушність основних прав і свобод (ст. ст. 21, 22, ч. 1 ст. 157); єдність конституційних прав й обов'язків (ст. 23); безпосередньої дії прав і свобод людини та громадянина (ч. 3 ст. 8); невичерпності конституційного переліку прав і свобод людини та громадянина (ч. 1 ст. 22); єдність прав людини та обов'язків перед суспільством тощо.

І зовсім не випадково Розділ II Конституції України є найбільшим за змістом, а ст. 22 Основного Закону України, проголосивши, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані», прямо забороняє під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод.

Конституційні цінності в цілому ставлять широкий комплекс завдань перед дослідженням. Вони потребують нових рішень, у тому числі конституційного рівня. В одній статті неможливо розглянути всі цінності Конституції України, тому її перелік може бути продовжений і конкретизований. Слід погодитись із думкою В.І. Круса, який зауважує, що розробка категорії «конституційні цінності» є перспективним напрямом сучасної конституційної аксіології та правознавства в цілому, оскільки вони

являють собою сукупну ціннісну установку конституціоналізму, яка має правотворче та правозастосовче значення [11, с. 190].

Підсумовуючи зазначене, слід відзначити, що Конституція України як Основний Закон держави містить у собі систему цінностей, у руслі яких має відбуватися розвиток української держави. Такі цінності в тій чи іншій мірі відображені в кожному розділі Конституції України. Проте їх максимальна концентрація міститься в преамбулі, а також перших двох розділах Основного Закону України, що встановлює основи конституційного ладу та взаємодії особи, суспільства та держави.

Література

1. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм : [монографія] / А.Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
2. Ерофеев А.А. Ценности в современном конституционном праве Российской Федерации: теоретико-методологические подходы к определению понятия / А.А. Ерофеев // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – № 22. – С. 41–45.
3. Крусян А.Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права) / А.Р. Крусян // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць / за ред. С.В. Ківалова. – Вип. 45. – О., 2012. – С. 3–13.
4. Савчин М.В. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція / М.В. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 111–120.
5. Арутюнян Г.Г. Гарантии реализации основополагающих конституционных ценностей на уровне государственной политики и в общественной практике / Г.Г. Арутюнян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/yerevan2008_ru.pdf.
6. Баулин Ю.В. Нормативное выражение конституционных ценностей и их значение в деятельности Конституционного Суда Украины / Ю.В. Баулин // Конституционное правосудие в новом тысячелетии: Альманах. – Ереван, 2008. – С. 218–223.
7. Бердяев Н.А. Философия свободного духа / Н.А. Бердяев // Философия свободного духа. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
8. Кресс В.И. Российская конституционная аксиология: актуальность и перспективы / В.И. Кресс // Конституционное и муниципальное право. – М. : Юрист. – 2007. – № 2. – С. 7–14.
9. Веніславський Ф.В. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності ладу України / Ф.В. Веніславський // Право України. – 2010. – № 2. – С. 120–128.
10. Конституція України: науково-практичний коментар / [В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.]; редкол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевий та ін. – Х. : Право ; К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.
11. Кресс В.И. Теория конституционного правоупотребления / В.И. Кресс. – М. : Норма, 2007. – 752 с.

Анотація

Салей М. І. Аксіологічний вимір змісту Конституції України. – Стаття.

Аналізується ціннісний зміст Конституції України. Доводиться, що Конституція закладає конституційні цінності, які відображають найбільш важливі засади життя суспільства та держави.

Ключові слова: цінності, конституційні цінності, конституційна аксіологія, Конституція України.

Аннотация

Салей М. И. Аксиологическое измерение содержания Конституции Украины. – Статья.

Анализируется ценностное содержание Конституции Украины. Доказывается, что Конституция закладывает конституционные ценности, отражающие наиболее важные устои жизни общества и государства.

Ключевые слова: ценности, конституционные ценности, конституционная аксиология, Конституция Украины.

Summary

Saley M. I. Axiological Dimension of the Content of Ukrainian Constitution. – Article.

The article contains the analysis of the value content of Ukrainian Constitution. The author argues that the Constitution lays the basis of the values which are most significant for the state and the society.

Key words: values, Constitutional values, Constitutional axiology, the Constitution of Ukraine.